

Санін Г.А. *Україна і русско-османські відносини другої половини ХУІІ в. // Зовнішня політика Росії. Історіографія.* – М., 1988; Санін Г.А. *Некоторые проблемы истории Крымского ханства в ХУІІ в. // Матеріали по археології, історії і етнографії Таврії.* – Сімферополь, 1993. – Т.3. 32. Санін Г.А. *Відносини Росії і України з Кримським ханством в середині ХУІІ століття.* – М., 1987. 33. Gierowski A. *Historia Polski. 1505–1764.* – Warszawa, 1957; Samsonowicz H. *Historia Ukrainy.* – Warszawa, 1973. 34. Wojcik Z. *Dyplomacja polska w wojen drugiej polowie XVII wieku (1648–1699 // Historia dyplomacji polskiej.* – Warszawa. – Т.ІІ; Wojcik Z. *Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza.* – Warszawa, 1959; Wojcik Z. *Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w Dawnej Polsce.* – Warszawa, 1960. 35. Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. *Польська література про українське козацтво // Укр. іст. журн.* – 1991. – № 5. – С.77.

О.О.Морушко

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Морушко О.О., 2000

Подано короткий виклад проблеми польського питання на початку Першої світової війни в контексті ідеологічного протистояння Австро-Угорщини та Німеччини, з однієї сторони, та царської Росії, з другої сторони.

This article contain the brief review of a of problem Polish question at the beginnig World war the First in a context of an ideological opposition of Austro - Hungary and Germany, on the one hand, and tsarist Russia, on the other hand.

Світова війна вперше за тривалий час розділила на два ворогуючі табори учасників поділів Польщі, які до того часу виступали в польському питанні більш чи менш узгоджено. Польські землі стали ареною військових дій між арміями Росії, Німеччини та Австро-Угорщини. Крім того, ці землі були близькими територіальними об'єктами загарбницьких планів обох військових блоків. Тому намагання залучити на свій бік якомога більше поляків, що становили безпосередні тили російської та австро-угорської армій, знову поставило польське питання на порядок денний, хоча жодна з трьох вказаних воюючих держав зовсім не була зацікавлена у відновленні польської держави та наданні польському народу незалежності. Це спонукало військово командування центральних держав і Росії у вузько військових цілях зробити заяву щодо польського питання.

Ініціатива в цьому питанні належала верховному командуванню армій центральних держав. 22 липня (4 серпня) німецька головна квартира командування арміями “Схід” видала гучну відозву до польського народу [1, s.75]. Вона розповсюджувалася серед населення Королівства Польського німецькими загарбниками. Ця відозва обіцяла полякам “свободу” і “незалежність” під скіпетром Німеччини і закликала їх до об'єднання з союзницькими військами з тим, щоби спільними зусиллями витіснити з меж Польщі російські війська. Автори відозви, не шкодуючи обіцянок, заявляли, що німецькі армії нібито несуть

полякам “свободу і незалежність”, “свободу віросповідання, повагу до релігії, яка так страшно пригноблюється Росією” [2, s.4].

27 липня (9 серпня) був опублікований текст відозви “До польського народу” верховного командування австро-угорських військ. У відозві повідомлялося, що і австро-угорські війська нібито також несуть мешканцям Королівства Польського “визволення” і закликали з довір'ям “вітати австро-угорські знамена”, бо вони, як стверджували автори відозви, забезпечать полякам “справедливість”. У відозві був навіть зроблений екскурс в історію спільної польсько-австрійської боротьби проти нашествия турків під Віднем і наголошено кількома словами про лицарство та інші визначні риси польського народу. Цинічно стверджуючи, що польський народ нібито “більше півтора століття чудово розвивався під скіпетром Австро-Угорщини і Німеччини”, відозва закликала населення Королівства Польського “довіритися справедливості і великодушності властей” (тобто Франца-Йосифа і Вільгельма II – О.М.) і закінчувалася закликом прийняти “охоче і з повною довірою” опіку переможних австро-угорських армій, які несуть полякам “справедливість і гуманність” і підтримати їх зусилля “від усього серця” [3, s.25–26].

Ці відозви ніякою мірою не відповідали заповітним сподіванням поляків, які впродовж багатьох десятиліть прагнули до незалежності. Вони викликали явне розчарування навіть серед польських буржуазно-поміщицьких кіл, які орієнтувалися на центральні країни [4, s.83].

Обидві сторони переслідували мету “підняти в Королівстві Польському повстання проти Росії”, над підготовкою якого ще напередодні війни працювали австро-угорський та німецький генеральні штаби [4, s.83–84]. На велике повстання ні в пілсудчиків, ні в їх покровителів особливих надій не було. Та вони все ж таки сподівалися на виступ, який зміг би затримати мобілізацію в Королівстві Польському хоча б на тиждень [5, s.102, 105–106].

Відозви були підкріплені цілою низкою аналогічних за тенденцією листівок та брошур, які розповсюджувалися німецькими військовими властями на окупованій в перші дні війни західній частині Королівства Польського. Активну діяльність по виданню подібної пропагандистської літератури розгорнув німецький політичний діяч і лідер католицького центру Матіас Ерцбергер. Він видав накладом 20 тисяч екземплярів календар польською мовою, пропагуючи ідею союзу Польщі з Німеччиною. Був видавцем багатоілюстрованої так званої “ченстоховської” брошури під широкомовною назвою “Воскресіння Польщі”. На титульній сторінці брошури, граючи на католицьких почуттях польського населення, була зображена Ченстоховська богородиця в оточенні Вільгельма II і папи Леона XIII. Крім цього, там же наводилися слова Папи Римського із звернення до німецького імператора під час його перебування в Ватикані: “Гарантую і обіцяю Вашій імператорській величності від імені всіх католицьких громадян всіх німецьких держав і всіх національностей, що вони завжди будуть вірними підданими імператора німецького та короля пруського” [6, s.25].

Цей титульний листок був використаний як зразок і для німецьких листівок, які розкидалися в Королівстві Польському в перші місяці війни. В них, окрім вже відомих зображень і слів папи Леона XI, були наведені слова Вільгельма II, звернені до гнезненського капітулу 5 серпня 1905 року, в яких він обіцяв католикам поважати їх релігію й не заважати практичному здійсненню її обрядів.

Також у листівках була наведено витяг з архіпасторського послання архієпископа гнезненського і познанського Луковського від 9 серпня 1914 року, в якому він “закликав своїх прихожан до святої боротьби проти російських схизматиків” [7, s.72–73].

У цій ситуації царський уряд не міг стриматися від виступу з приводу польського питання.

Тому було обнародовано відозву Верховного головнокомандуючого великого князя Миколи Миколайовича. Вона була адресована до всіх поляків, що знаходились під владою царизму, а також династії Гогенцоллернів і Габсбургів. Вона обіцяла здійснити заповітну мрію польського народу – стерти кордони, що розрізали на частини польський народ і воз'єднати його “...воєдино під скіпетром російського царя”.

Відозва була написана за дорученням міністра закордонних справ С.Сазонова віце-директором цього міністерства Т.Трубецьким спільно з князем Е.Львовом і професором В.Котляревським. Редагували відозву С.Сазонов і А.Кривошеїн [8, с.140]. 29 липня (11 серпня) її ухвалила Рада Міністрів, але слово “автономія” замінила на “самоуправління”. А потім відозва була узгоджена з царем [4, с.121].

Переклад відозви на польську мову був доручений керівнику польської групи в Державній раді С.Вельопольському. За свідченням М.Палеолога, текст її, прочитаний Сазоновим С.Вельопольському, зворушив останнього до сліз [9, с.104].

1 (14 серпня) відозва була обнародована за підписом Верховного головнокомандуючого Миколи Миколайовича. Отже була завуальовано сформульована одна з самих грабіжницьких цілей імперіалістичної війни – захоплення польських земель, які знаходилися під владою Австро-Угорщини і Німеччини, висунута царизмом і гаряче підтримана представниками польської буржуазії і великих польських магнатів.

Слід відзначити, що сам головнокомандуючий про відозву нічого не знав, хоча в момент її підготовки знаходився в своєму маєтку під Петергофом поблизу Петрограда. Сповістив його про підготовку відозви начальник штабу генерал Янушкевич, якого, в свою чергу сповістили по телефону з Петрограду. Микола Миколайович дав свою згоду підписати цей маніфест. За свідченням генерала Янушкевича, цей документ був підписаний в ставці не 1 (14) серпня; як він був датований і оголошений, а “...не раніше 4 (17) серпня...”, оскільки російські і польські тексти маніфесту ставка отримала “...від військового міністра лише 3 (16) серпня” [8, с.140–141].

Таким чином, уряди воюючих держав, включаючи і царський уряд, що звернулися з відозвами до поляків, відмовилися від офіційних заяв глав держав, а зволіли це зробити від імені командування армій, заяви котрих не були урядовими документами, не були обов'язковими до виконання.

Всі ці відозви переслідували вузько утилітарні цілі. Публікуючи відозви до поляків, російське, так і австро-угорське командування перш за все мало на увазі військово-політичні і стратегічні цілі: забезпечення безпеки тилів діючої російської армії, яка знаходилася в Королівстві Польському і залучення на свій бік поляків Королівства Польського і Галичини.

Що ж стосується обіцяного полякам самоуправління, то ніхто з царських урядових кіл не відносився до цієї обіцянки серйозно. Це підтверджується рядом фактів, і перш за все характером розповсюдження відозви серед поляків в Королівстві Польському. Після її оголошення в Петрограді у Варшаву був скерований транспорт з великою кількістю екземплярів відозви, надрукованої виключно російською мовою, що спричинило її непридатність. До того ж виконуючий обов'язки генерал-губернатора Королівства Польського Ессен відмовив в офіційному розповсюдженні відозви і зробив це лише після триденних зволікань, отримавши наказ з Петрограду [10, с.182]. Відозва відразу ж була прочитана у всіх костелах Варшави [11].

Політика царського уряду дала свої результати. Вона на перших порах обдурила народні маси Польщі, які повірили, що відозва сповіщає перемену політики царського уряду відносно Польщі. Це певною мірою відбилосся на успішному проведенні мобілізації поляків в армію. Поляк, присяжний повірений Б.Ольшамовський писав з цього приводу, що після відозви “...відносини не тільки польської інтелігенції, але й всього польського народу до росіян, і зокрема до російських військ, стало вельми приязним” [12, с.5]. Про це свідчить подяка варшавського генерал-губернатора Турбіна мешканцям Варшави за доброзичливість, виявлену відносно російських військ [13].

Відозва нічого конкретно не обіцяла польському народові щодо зміни його політичного становища. Однак, незважаючи на повну невизначеність обіцянок, виголошених у відозві, польські буржуазно-поміщицькі кола і перш за все націонал-демократи, пов'язані з царизмом, перетворили її в свій політичний прапор, оскільки об'єднання всіх польських земель під владою царизму було максимумом їх політичної програми, у всякому разі в перший період світової війни. Така позиція визначила їх відношення до відозви і подальшої політики царського уряду в польському питанні, а також обумовила їх співпрацю з царськими властями в ході війни аж до Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Виникає питання: чи були введені в оману відозвою польські буржуазне поміщицькі кола, як це було з Я.Ходзько? Відповідь на це питання ми знаходимо в самих польських буржуазних політичних діячів. Так, Р.Дмовський пише в своїй праці, що націонал-демократи “не спішили з отриманням яких би то не було певних обіцянок”. Далі Р.Дмовський відкрито заявляє, що він вже “з першої хвилини побоювався, щоб дискусія про влаштування тієї майбутньої об'єднаної Польщі не посварила нас з росіянами (тобто з царськими правлячими колами — О.М.), не зіпсувала атмосферу солідарності в боротьбі, не охолодила ентузіазму і не дала б козирів могутнім друзям і прихильникам миру в Росії”. Тому Р.Дмовський вирішив “унікати цієї дискусії усякою ціною” [10, s.183]. Ще більш відверто виголосився з цього питання інший польський буржуазний діяч Владислав Жуковський, який на питання, чи вірить він у відозву, відповів, що “не є дурним, тому не може в неї повірити”.

Принагідно він з граничним цинізмом заявив: “чим ми могли би виправдати, що стоїмо на боці Росії (точніше російського царизму — О.М.), якщо б не було відозви великого князя. Тепер можемо удавати, що віримо в неї” [14, s.119]. Більш відверто і цинічно на це питання відповісти не можна було.

Цікаво відзначити, що царські жандарми були точно інформовані про дійсне ставлення ендеків до маніфесту. Правда, це не бентежило царську адміністрацію. Для неї мала значення не дійсна думка ендеків про маніфест, яку вони відображали в своєму колі, а їх дії і відкриті заяви, пов'язані з ним, що цілком відповідало інтересам царських властей.

Отже, польське питання було використане обома ворогуючими сторонами в інтересах зміцнення своїх військово-політичних позицій і дало ґрунт для всіляких домислів і тлумачень як прихильникам орієнтації на країни Центральної Європи, так і русофілам. Однак, з перших же днів війни стало ясно, що ні Австро-Угорщина з Німеччиною з одного боку, ні тим паче Росія, з другого боку, і не збирались вирішувати польське питання так, як цього прагнули справжні патріоти Польщі, тобто про відновлення її державності і не йшлося. Однак, завдяки заявам військового командування ворогуючих сторін, вдалося значною мірою задурити голову найбільш політично несвідомій частині населення Польщі і втягнути її у братовбивчу війну.

1. Sikorski W. *Polska i Francja w przeszłości i dobie współczesnej*. – Lwów, 1931. 2. *Zbiór dokumentów dotyczących sprawy polskiej, sierpień 1914 – styczeń 1915*. – Szwajcaria, 1915. 3. Kumaniecki K. *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*. – Warszawa–Kraków, 1924. 4. Seyda M. *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*. – Poznań, 1927. – T.1. 5. Skorowski K. *NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*. – Kraków, 1923. 6. Grosfeld L. *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*. – W., 1962. 7. Molenda J. *Polska w pierwszej wojnie światowej*. – W., 1963. 8. Центрархив “Русско-польские отношения в период мировой войны”. – М.; Л., 1926. 9. Палеолог М. *Царская Россия во время мировой войны*. – М., 1923. 10. Dmowski R. *Polityka Polska i odbudowanie państwa*. – W., 1925. 11. *Kurier Litewski*. – 1914. – 7/20/. – VIII. 12. Ольшамовский Б.Г. *Значение воззвания 1 августа 1914 г. Верховного главнокомандующего к полякам и вопросы возникающие из него и последующих событий*. – М., 1915. 13. *Kurier Litewski*. – 1914. 25. IX./8. X/. 14. Studnicki W. *Ludzie, Idee i Czyny*. – W., 1937.

В.М.Тарабан

УТВЕРЖДЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА У 20-ті РОКИ ХХ ст.

© Тарабан В.М., 2000

Розглядається організаційно-структурне утвердження Центрального союзу українського студентства у 20-ті роки ХХ століття, його діяльність для моральної і матеріальної підтримки українських студентів – майбутньої еліти нації.

The article dwells upon the structure organization and development of the Central Union of Ukrainian students in the twentieth of the XXth century. It defines the Union’s activity in moral and material supporting the Ukrainian students as the future of nation.

Проблемі утвердження і діяльності Центрального союзу українського студентства частково була приділена увага українською діаспорою, зокрема, в працях С.Наріжного, В.Мартинця, В.Орелецького, М.Антоновича та ін. [1]. Але ці дослідження ґрунтуються на спогадах, тому не позбавлені суб’єктивних підходів. З цих обставин ця тема вимагає нових підходів у її висвітленні із залученням архівних матеріалів, що намагається зробити автор у цьому дослідженні.

Після окупації Східної Галичини Польщею у 1919 р. у львівському університеті було ліквідовано 7 українських кафедр, а в наступному навчальному році студенти-українці зовсім не допускалися до навчання, крім тих, які подавали довідки про службу в армії УНР. У львівській “Політехніці” у 1921/22 р. налічувалося 2408 студентів, із них 2329 осіб були поляки і тільки 42 — українці [2]. І це при тому, що українське населення на західноукраїнських землях становило 76 %. Через утиски нової влади українське студентство фактично було позбавлене змоги вчитися у вищих навчальних закладах. У цих умовах для молоді шлях був один — організована боротьба за права навчатись рідною мовою. А все це під-